

BESEDOTVORJE

je jezikovna podravna besedoslovja, ki pojasnjuje tvorbo besed.

Nova poimenovanja nastajajo na več načinov, najbolj pogosto pa tako, da iz znanega besedišča tvorimo nove besede – tvorjenke. Oblikujemo jih po pravilih za tvorbo besed.

BESEDOTVORNI POSTOPEK

Nova poimenovanja ne nastajajo poljubno, ampak po posebnem pre/tvorbenem postopku iz besednih zvez oz. delov besedila. Le-tem rečemo SKLADENJSKA PODSTAVA (SPo) besedotvornega postopka.

SPo je izhodišče vsake nove besedne tvorbe, saj iz nje izberemo besedotvorno podstavo (BPo) in tvorimo obrazilo (O) za nadaljevanje besedotvornega postopka.

Besedotvorni postopek ima več stopenj:

1. določanje SPo (izhajaš iz besedne zveze, ki določajo pomen nove tvorjenke),
2. razčlenjevanje in izbira tistega dela besedne zveze iz SPo, ki ga ohranimo v BPo,
3. izbira tistega dela besedne zveze iz SPo, ki ga izločimo oz. nadomestimo z primernim obrazilom,
4. BPo ustrezno prilagodimo novonastali tvorjenki (npr. ji odvzamemo končnico),
5. združimo BPo in O v novo tvorjenko.

SPo (skladenjska podstava)	BPo (besedotvorna podstava)	O (obrazilo)	Tvorjenka
ljuba teta →	tet-	-ka → -ica →	tetka tetkica
Iz SPo izberemo dele nove besede.	BPo je nosilec predmetnega pomena tvorjenke oz. predstavlja njeno pomensko jedro.	O po svojih lastnostih izraža izpuščeno besedo (npr. ljuba) za ženski spol oz. ljubkovalni odnos.	Novonastala beseda.

KAKO JE BESEDA TVORJENA

Besedo razčlenimo na MORFEME. **Morfem je najmanjše jezikovno znamenje, ki ima pomen, vendar ne more stati sam zase.**

Ločimo netvorjene in tvorjene morfeme:

- netvorjeni so: - **korenski morfem** (ki vzpostavi predmetnost), npr. –kup-;

- slovnični **morfem** (nosilec slovničnih kategorij: spol, sklon ...), npr. samostalniški sklanjamo, pri čemer ločimo osnovo in končnico: kup-∅, kup-a, kup-u ...

- tvorjeni so:
 - **besedotvorna podstava** (vzpostavi predmetno jedro tvorjenke), npr. – kup-, knjigarnar- (POZOR: BPo je lahko že sama tvorjena!), ločimo *enodelno* in *dvodelno* BPo: enodelna = -hod- (npr. iz-hod), dvodelna = -sever-, -vzhod- (npr. sever-o-vzhod);
 - **obrazilo** (dodajamo BPo).

Ločimo več vrst obrazil:

1. pripona: desno obrazilo, ki stoji za BPo (kup-ec),
2. predpona: levo obrazilo, ki stoji pred BPo (na-kup),
3. medpona: vezni samoglasnik, ki stoji med dvodelno BPo (sever-o-vzhod, dolg-∅-čas),
4. prosti morfem: stoji samostojno za besedo (smejati se).

Po zgradbi so obrazila lahko glasovna (na-, -o-, -ica) ali ničta (-∅-).

Nekaj najpogostejših obrazil:

	Obrazilo	Skladenjska podstava	Primer
vršilec dejanja	-ec/-ka -nik/-ica	kdor ...	kdor suši → sušil-ec / sušil-ka kdor govori → govor-nik / govor-ica
predmet, ki opravlja dejanje	-nik -ec	kar ...	kar suši → sušil-nik kar šteje → števec
nosilec lastnosti		tak, ki je	

NAČINI TVORBE BESED

	Način	Besedotvorni morfemi	Tvorjenka	Besedotvorne vrste
1.	IZPELJEVANJE	BPo + O (pripona)	glav - ica	izpeljanka
2.	SESTAVLJANJE	O (predpona) + BPo	pra - ded	sestavljena
3.	ZLAGANJE	BPo + O (medpona) + BPo	avt – o – šola	zloženska
4.	SKLAPLJANJE	BPo + BPo + BPo ...	šest – in – šest – deset	sklop
5.	KRNITEV	Besedi odvezamo foneme (kratice, okrajšave).	mobi, B (brom)	okrnjenka
6.	KONVERZIJA	Je sprememba slovnično-pomenskih lastnosti besede.	dežurni, rentgen	sprevrženka
7.	MEŠANA TVORBA	Sočasno krnimo in sklapljamo.	itd., DURS	sklop

GLASOVNE IN NAGLASNE POSEBNOSTI V BESEDOTVORJU

Stik besedotvornih morfemov (tj. morfemski šiv) poteka pri mnogih tvorjenkah brez sprememb (igralec, pre-brati). Nekateri glasovi ali glasovne skupine pa se ob stiku z določenimi glasovi premenjujejo.

	PREMENE GLASOV	<u>spremenjeni glasovi</u>	
1.	PALATALIZACIJA	k, g, h → č, ž, š	pok → počiti breg → obražje streha → strešica
2.	JOTACIJA	z, s, st → ž, š, šč	nizek → nižava visok → višina gost → goščava
3.	KRNITEV GLASOV	t, k → ∅	bogat → bogastvo Hrvat → hrvaški stisk → stisniti
4.	PREVOJ SAMOGLASNIKOV	i → o/u, e → o	piti → napojiti speti → spona dišati → duh pes → pasji
5.	SPREMEMBA MESTA NAGLASA		bôsti → bodálo stêklo → steklé

BESEDOTVORJE - VAJE

1. Poiščite ustrezno nadaljevanje.

Besedotvorje je	nauk o besedi.
Tvorjenke so nove besede, ki jih	tvorimo iz znanega besedišča po pravilih za tvorbo besed.
Skladenjska podstava (SPo) je besedna zveza, ki je	v podstavi tvorjenke.
Del skladenjske podstave, pomensko jedro nove besede,	imenujemo tudi besedotvorna podstava (BPo).
Besedotvorna morfema sta	obrazilo in besedotvorna podstava (BPo).
Najmanjše jezikovno znamenje, ki ima pomen, a ni samostojno	je morfem
Po zgradbi so obrazila lahko	glasovna ali ničta.
Glasovno izražena obrazila so lahko	enodelna ali večdelna.
Vrste obrazil so	pripona, predpona, medpona in prosta morfema se, si.
Jezikovno znamenje, ki je sestavina tvorjenke,	se imenuje besedotvorni morfem.
Načini besedne tvorbe so	izpeljava, zlaganje, sestavljanje in sklapljanje.
Konverzija je	sprememba slovnično-pomenskih lastnosti besede.

2. Ločite besedotvorno podstavo - nosilko predmetnega pomena, in obrazilo - del, s katerim delamo tvorjenko.

TVORJENKA	PODSTAVA	OBRAZILO	TVORJENKA	PODSTAVA	OBRAZILO
kovač			kolovoz		
kiparka			mizarstvo		
krvotok			vročekrven		
petdeset			predstaviti		
zlesti			predrznost		
pračlovek			seveda		
zobozdravnik			čakalnica		
strahopetec			zapis		

3. Naslednje besedne zveze (skladenjske podstave) pretvorite v:

<i>SPo</i> →	<i>izpeljanke</i>	<i>SPo</i> →	<i>sestavljenke</i>	<i>SPo</i> →	<i>zloženke</i>
kitajski jezik		črtati okoli		kdor vodi zbor	
kdor vodi		pisati drugam		biti gostih besed	
kar peče		končati brati		kdor je sivih las	
tak, ki peče		začeti hoditi		kar kaže pot	
lep moški		kdor je brez uma		kdor je stare mode	
postajati bled		stopiti ven		kjer je red dreves	
majhen otrok		sesti dol		kar vodi vodo	
slaba koča		bosti skozi		kdor je slabe krvi	

4. Napišite skladenjsko podstavo naslednjim tvorjenkam:

<i>SPo</i> →	<i>izpeljanke</i>	<i>SPo</i> →	<i>sestavljenske</i>	<i>SPo</i> →	<i>zloženske</i>
	travica		razlepoten		velikopotezen
	risba		odpeti		rjavosiv
	risar		iztok		kinodvorana
	učenec		razveseliti		črnook
	kletka		prestopiti		miroljuben
	modrijan		poimenovati		vojskovodja
	virusni		privoščiti		levjesrčen

5. Ugotovite, ali so naslednje besede izpeljanke (Iz) ali sestavljenke (Se)!

podpredsednik		blagovnica	
prerok		zaplesati	
oditi		zajček	
bradač		vzlet	
zamesti		osnovna	
nemščina		grdobija	
slamica		lesen	
dovoz		luknjica	

6. Ugotovite, po katerem besedotvornem načinu so narejene naslednje besede!

Tvorjenka	Besedotvorni način	Tvorjenka	Besedotvorni način
sedalo		nadstropje	
izpis		ležalnik	
pedenjmož		načrtam	
Barbka		NAMA	
dolgčas		kovačnica	
lepota		stolček	
medčloveški		poredko	
štiriinšestdeset		knjigovodstvo	
klinopis		obstanem	
urar		premalo	
zdoma		zapeti	

7. Podčrtajte pravilen zapis!

smerokaz / smero kaz

avtošola / avto šola

foto material / fotomaterial

pet minuten / petminuten

rumenokožec / rumeno kožec

soboslikarstvo / sobo slikarstvo

radio aktiven / radioaktiven

ultra vijoličen / ultravijoličen

aminokislina / amino kislina

pre lep / prelep

sto odstoten / stoođstoten

mi dva / midva

pet tisočak / pettisočak

TV sprejemnik / TV-sprejemnik

CD plošča / CD-plošča

pre lep / prelep
vsak kdo / vsakdo
le ta / le-ta
čim bolj / čimbolj

pra Slovan / praslovan / Praslovan
marsikateri / marsikateri
sem ter tja / semtertja
čim prej / čimprej

proti letalski / protiletalski
kdo ve / kdove
ravno tako / ravnoliko

8. Tvorite priredno ali podredno zložene prilastke:

poljudna znanost + revija _____
brivski in frizerski + salon _____
literarna zgodovina + učbenik _____
vzgojna in izobraževalna ustanova _____
telesna kultura + organizacija _____
bela in rumena + majica _____
Kamniške in Savinjske + Alpe _____
Južna Amerika + država _____
sveto pismo + zgodbe _____
liberalna demokracija + stranka _____

9. Besedam v spodnjih povedih manjka u- ali v-. Napišite ga na črtico.

Deček je _pihnil svečo. V knjigi sta popisani nega in _zgoja otroka. Njihov _zpon na vrh je trajal štiri ure. Naglo _plinjevanje ledu bi povzročilo zračno eksplozijo. Vsi sedeži so bili zasedeni, zato se ni mogla _sesti. Ves truden se je malo _legel. Koliko je 3 _lomljeno s 4. Na sodišču je _ložil zahtevo za ponovno obravnavo. Kaj te je tako _jezilo. Mladi _lomilci so spet na pohodu. Kmetje se pogumno branijo pred turškimi _padi. _rezal se je v prst. Letalo je _zletelo z letališke steze. Tako je nahoden, da se mora ves čas _sekovati. Led se mu je _drl pod nogami. Mati je imela _drta lica. Njegove besede so mi _lile upanje.

10. Za katere premene gre v naslednjih dvojicah besed? Obkrožite glas, ki se premenjuje.

prositi – prošnja		Hrvat - hrvaški	
sneg - snežak		gniti - gnoj	
strah – strašilo		človek - človeček	
teči – tok		mislec - mislečev	